

A poláris kontraszt, a prototipikus antonimák kognitív nyelvészeti vizsgálatának megalapozása

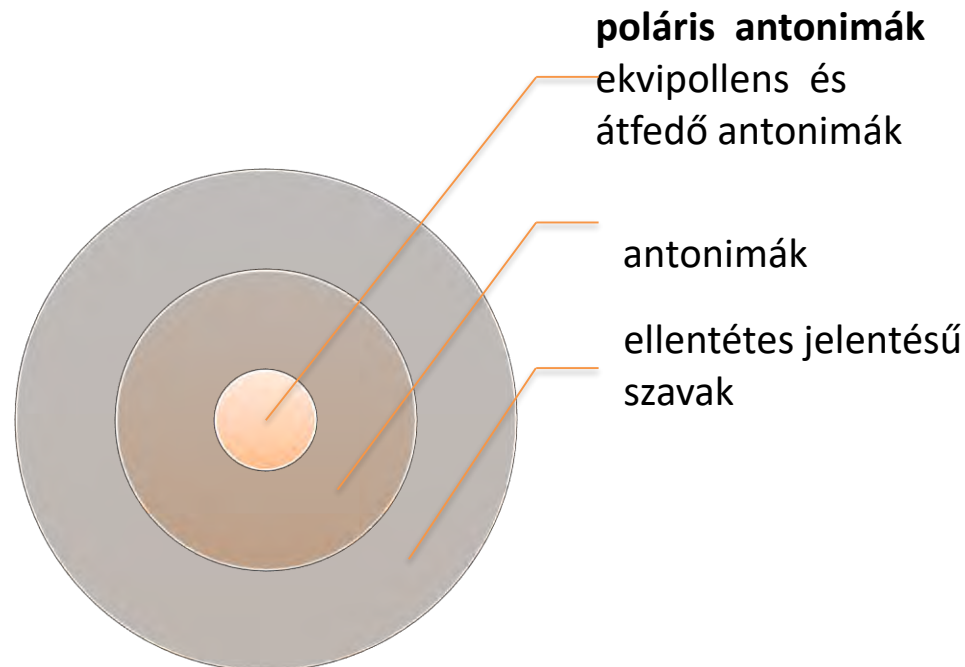
Kugler Nóra

kugler.nora@btk.elte.hu

Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban 2018

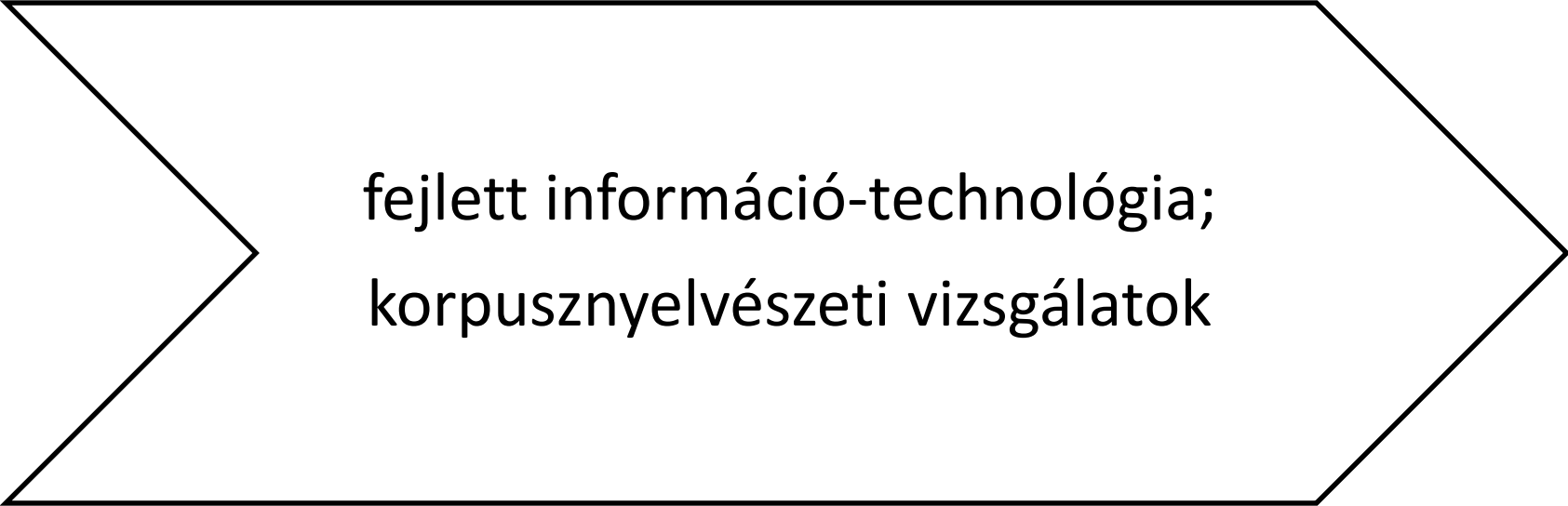
Miről? Hogyan?

- poláris antonimák, melléknevek (*magas – alacsony, gyors – lassú; meleg – hideg, vidám – szomorú; okos : buta; jó : rossz*) (Cruse 2015: 158)
- séma-megvalósulás viszonyban
- prototípuselvű kategóriaként
- empirikus kutatás megalapozása kognitív nyelvészeti keretben

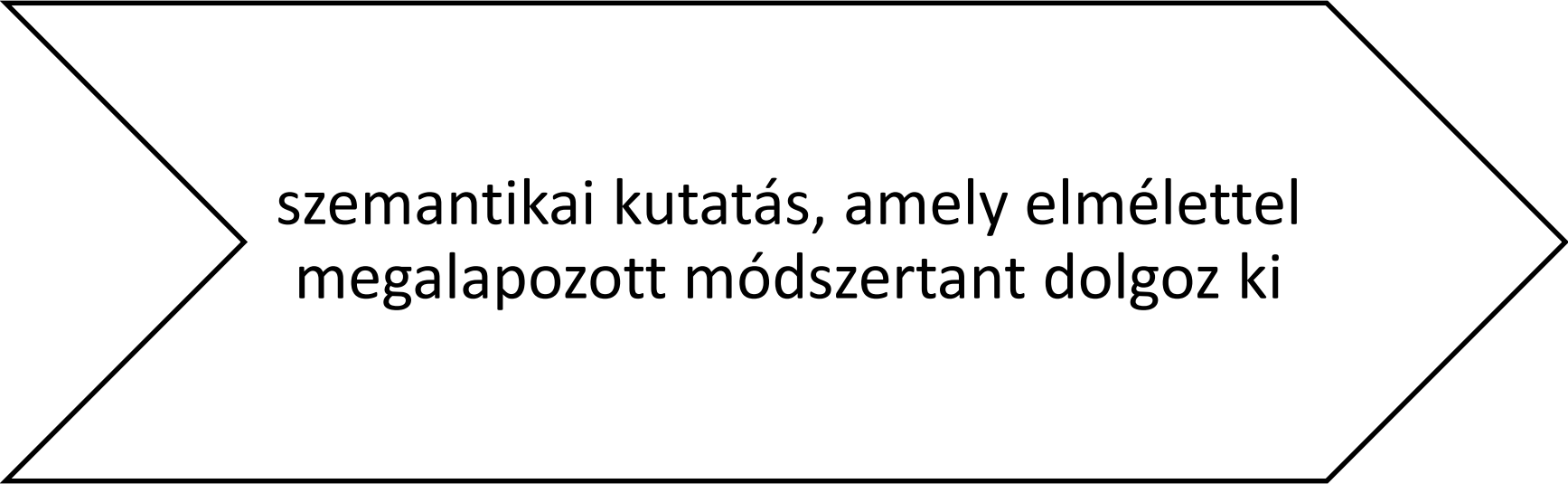

Lépések

- 1. előjáró megjegyzések
- 2. elméleti kiindulópont
- 3. javaslatok kísérletes kutatásra

fejlett információ-technológia;
korpusznyelvészeti vizsgálatok

szemantikai kutatás, amely elmélettel
megalapozott módszertant dolgoz ki

- A polaritás kísérletes kutatására magyar adatközlőkkel magyar nyelvi anyagon alig van példa (de lásd Boross 2010b, említés nélkül Pléh-Lukács 2014-ben).
- Nincs összhangban az antonímiának a világ nyelvi feldolgozásában alapvető jellege és a kutatására fordított figyelem, továbbá az információtechnológia adta lehetőség sem találkozik az elmélettel.

2. Az elméleti kiindulópont

- „Mivel a két pólus egymást feltételezi, nincs elméleti jelentősége annak, melyik pólust tekintjük »pozitívnak« és melyiket »negatívnak«. A nyelvészetben éppoly önkényesen járunk el, mint a fizikában vagy a földrajzban...” (Hunyadi 1981)
- Valóban motiválatlanok volnának a pólusok?
- a nyelv nem független az ember kognitív működésének más aspektusaitól (Langacker 2008, Tolcsvai Nagy 2013, 2017)
- a nyelvi polaritás tapasztalati alapú (Boroditsky), ikonikusan motivált jelenség (Szilágyi 1996, Langendonck 2007)

- a polaritás sematizálódik a kifejezés fogalmi szerkezetében
- a sémaszintű poláris jelentés dinamikus viszonyban van a megvalósulással
- a sémaszintű jelentést az újabb megvalósulás megerősítheti vagy át is alakíthatja
- példa: negatív pólust képviselő intenzifikátorok (a példák forrása Kugler 2014; lásd még Andor 2011, 2017, Dér 2013)

- (1) A kisasszony ***félelmetesen lusta*** is volt. (MNSZ)
- (2) [...] ám ha Agassi le tudja kezelni e nyitásokat, ***félelmetesen jól*** helyezett adogatásfogadásaival, már ő kerülhet kedvező pozícióba. (MNSZ)
- (3) Az, amit ő A Tanúban csinált, az egy teljesen magában álló vállalkozás volt és egy ***félelmetesen művelt*** és önmagát folytonosan képző embernek nemcsak erőfeszítéseit mutatja, hanem a szándékait is [...] (MNSZ)

A *félelmetesen* kifejezés 1-nél többször előforduló alaptagjai az MNSZ-ben (Kugler 2014)

nagy **jó** **pontos** **rossz**

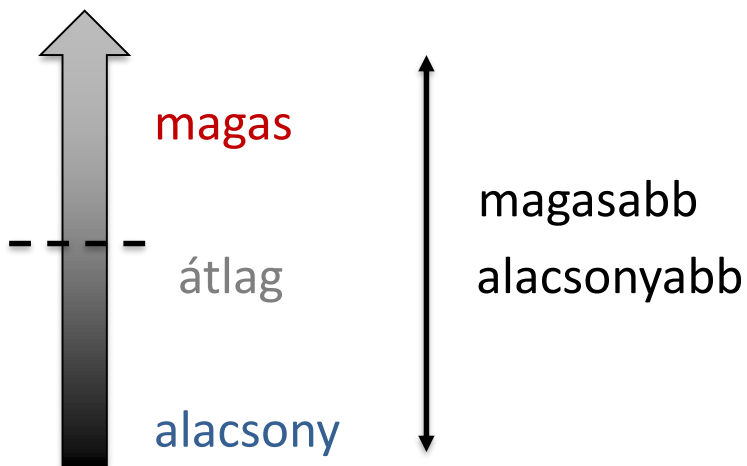
gyors **hasonlító** **hatékony** **magas**

szép **találó** **tisztán** [lát]

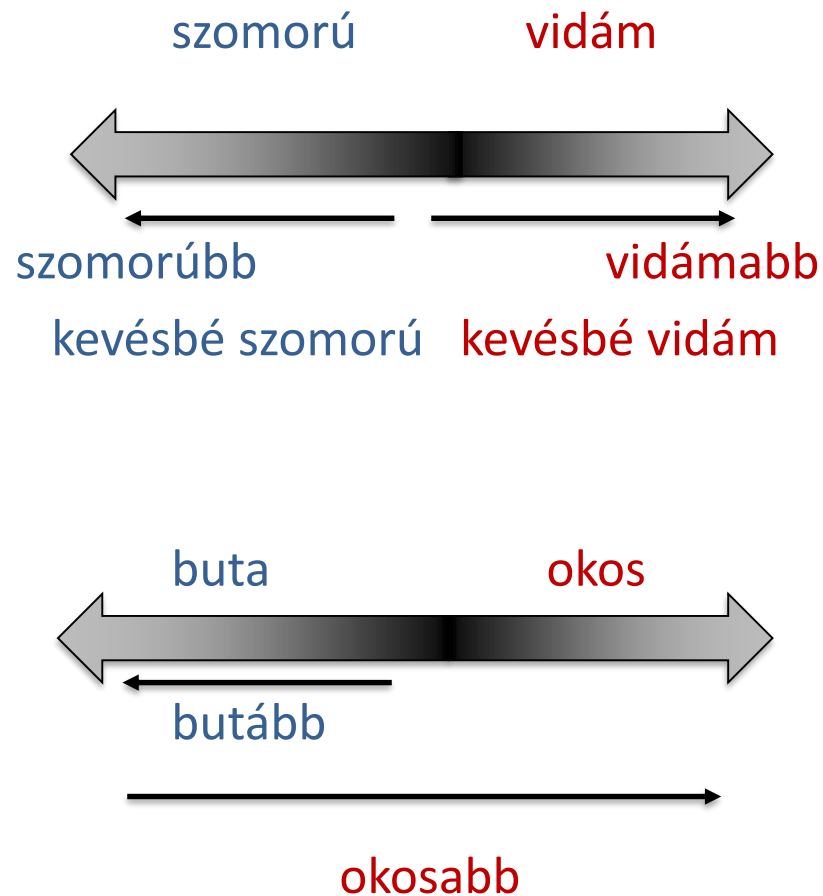
- természetes, mindennapi kategorizációs eljárások révén létrejövő kategóriák; ezek adekvát leírása is hasonló kategorizációs elvekkel történhet (Tolcsvai Nagy 2013: 114–129, 2017: 67)
- prototípushatás az antonímia kategóriájában (lásd Cruse 2015: 155); a centrális képviselők elemzése

Poláris antonimák

(Cruse)

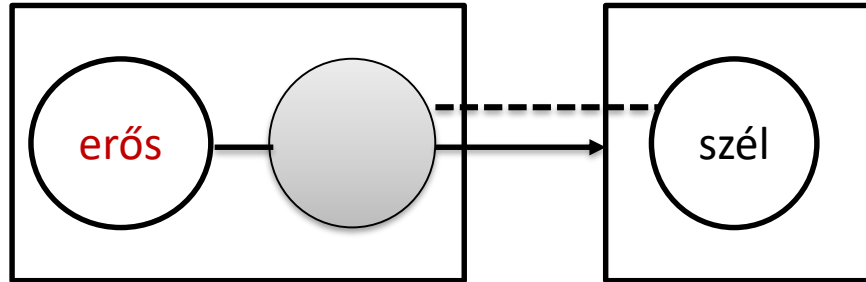
Ekvipollens és átfedő antonimák

- egy egységet (pl. hőérzet, kedélyállapot mint tapasztalat) fogalmilag és nyelvileg felbontunk a pólusok által jól megragadható, kontrasztos részekre;
- a részek nem szét vannak szedve, illetve össze vannak rakva, hanem valamilyen tapasztalat alapján összetartozva alkotnak egészet
- (4) A növény *alacsony-magas*, lomb típusú. (Google)
- (5) Erről szól ez a *szomorú-vidám* történet. (Google)
- (6) Az *okos* is *butább*, mint az egyszerű ember? (MNSZ2)
- (7) ?*Okos*, de azért köztük még így is elég *buta*.

- centrális képviselők: **poláris antonimák**
- relatívak, kontextuális megerősítés nélkül, a sémaszintű fogalmi szerkezet alapján is felismerhető a polaritás, a nyelvre vonatkozó gyakorlati tudás alapján az ellentétes pólus egy produkciós helyzetben előhívható
- a polaritás a fogalmi szerkezetben nem redukálható az értékjelentésre, legsematikusabban (vö. Vendler 1967) a JÓ – ROSSZ primitívumok alkalmazásával meghatározható pólusokra (→← Turney–Littman 2002: 1)

- *erős*

- *magas – alacsony, nagy – kicsi*: KITERJEDÉS, TÉRI VISZONY
- szubsztrátum: TÉR, ERŐ, AKTIVITÁS → ÉRTÉK
- embodiment; téri észlelés és a szenzomotoros tapasztalat kapcsolatában kirajzolódó „összetett szemantikai mező”
- szubjektivizáció (Traugott), szubjektifikáció (Langacker)
- a nyelvi konstruálásban a pozitív az alapbeállítás (Boucher–Osgood 1969, Osgood 1980, Szilágyi 1996; H. Varga 2006; a Croft 1994, Imrényi 2013, 2017)

3. Lehetséges kísérletes kutatási irányok

- 1. szemantikai orientáció (Osgood, Dilts)
- 2. Szilágyi N. Sándor (1996): hálózatos és rendszerszerű kapcsolat van a nyelvi kifejezésekkel jelölt téri – energia- és értékviszonyok alapján értelmezhető poláris párok között. Ezek alapos feltárása és koherens magyarázata még nem történt meg. Kérdés: az értékelésnek ez a szubsztrátuma (forrástartománya) szerepet játszik-e a kifejezések megértésében (vö. Boroditsky 2000, Casasanto és Boroditsky 2008; Meier és Robinson 2004, Boross 2010a, b).
- Feltétel ahhoz, hogy elméletileg megalapozottan tudjuk megtervezni a gépi tanulást.

3.1. Szemantikai orientáció (Osgood 1980)

- Kocsis és Kugler (2018): pozitív – semleges – negatív
- a KSZ gombnyomással indítja a szó megjelenését, és gombnyomással hozza meg a döntést is; a választásnak megfelelő 3 billentyű kiosztását a KSZ választhatja meg;
- Hipotézisek (főképp Osgood 1980 alapján):
 - A mintán belüli azonos döntések aránya nagyobb lesz a véletlen egyezésnél.
 - Az azonos döntések aránya nagyobb lesz a pozitív és a negatív kifejezések esetében, mint a semlegeseknél.
 - A pozitív kifejezések azonosítása átlagosan gyorsabb, mint a negatívaké. (Még probléma: kiegyenlítés gyakoriságban, hosszúságban.)

3.2.1. Összefüggés tesztelése az értékjelentés és a téri viszonyok között

A tanulási fázisban megjelenő kifejezések:

A csoport	B csoport
betegség	egészség
asztal	szék
siker	kudarcc
toll	ceruza
öröm	bánat
báty	öcs
húg	nővér

Idő: 00:08

JÓ

Következő szó

Rögzítem

Keres...

Kimutatás

JÓ

JÓ

JÓ

JÓ

JÓ

JÓ

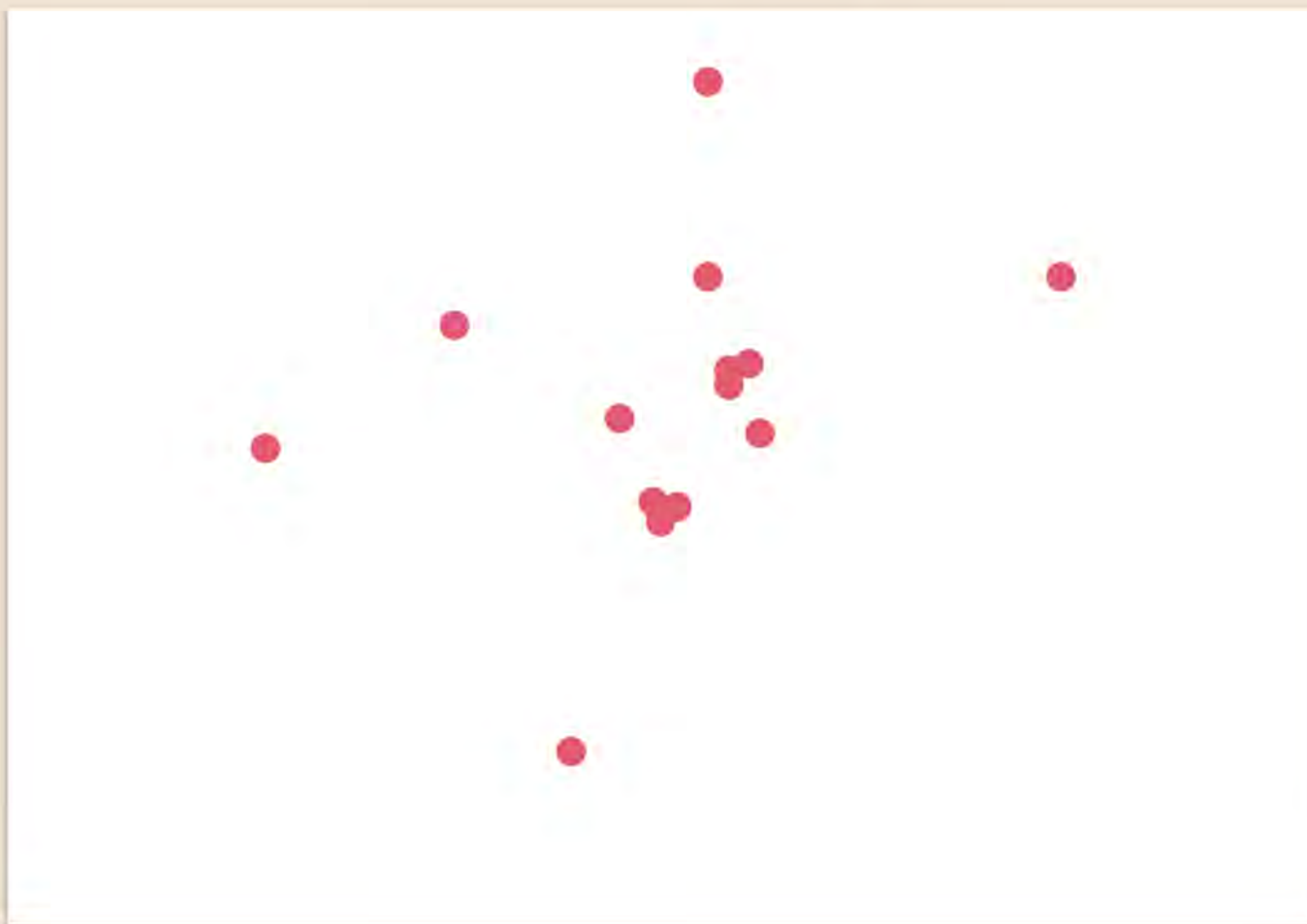
JÓ

JÓ

JÓ

Keres...

Kimutatás

Idő: 00:08

JÓ

NEHÉZ

SÁL

IGAZ

ERŐS

MUSKÁTLI

OSTOBA

BOLDOGTALAN

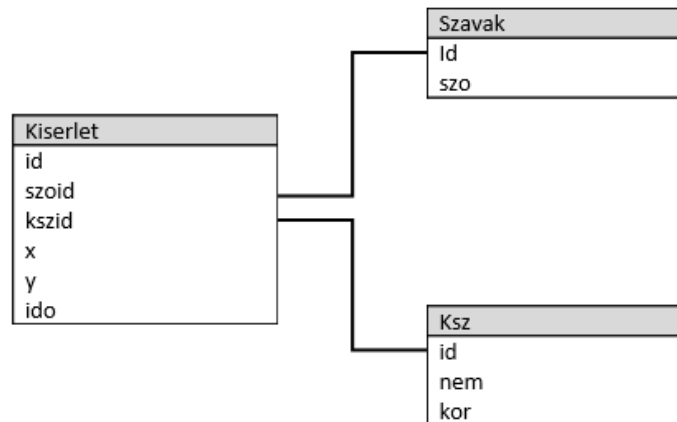
ROSSZ

Következő szó

Rögzítem

Az összes kísérlet összes adatát tartalmazza.

id = a kísérlet azonosítója (sorszám)
szoid = egy szó azonosítója
kszid = a kísérletben résztvevő személy azonosítója
x, y = a szó x és y koordinátája
ido = az az idő, amely alatt rögzítette a szót a ksz

id = szó azonosítója
szo = maga a szó

A kísérleti személy adatai. Csak példa, tartalmazhat bármilyen olyan adatot, amelyet tárolni szeretnénk.

A csoport	B csoport
jó	rossz
aktív	passzív
nehéz	könnyű
meleg	hideg
érdes	sima
vidám	szomorú
boldog	boldogtalan
erős	gyenge
gyönyörű	ronda
okos	buta
zseniális	ostoba
igaz	hamis
szép	csúnya
világos	sötét
illatos	büdös
nem gonosz	gonosz
bölcs	nem bölcs

- Hipotézisek (főképp Osgood 1980 alapján):
 1. A pozitív kifejezések jellemzően inkább feljebb lesznek, mint lejjebb.
 2. A pozitív kifejezések jellemzően inkább jobbra lesznek, mint balra.
 3. A negatív kifejezések jellemzően inkább lejjebb lesznek, mint feljebb.
 4. A negatív kifejezések jellemzően inkább balra lesznek, mint jobbra.
 5. A végső elrendezésben lesznek változtatások.
 6. A végső elrendezésben az azonos pólusú kifejezések relatív távolsága kisebb lesz, mint az egyedi döntés esetében volt.

7. A végső elrendezésben az eltérő pólusú kifejezések relatív távolsága nagyobb lesz, mint az egyedi döntés esetében volt.
8. A nyílt analitikus tagadást tartalmazó formák elhelyezésének az ideje hosszabb, mint a negatív pólusú kifejezések átlaga.
9. A nyílt analitikus tagadást tartalmazó formák elhelyezésének esetében a negatív tagadása (*nem gonosz*) hosszabb időt igényel, mint a pozitív tagadása (*nem bölcs*).

3.2.1. Összefüggés tesztelése az értékjelentés és a téri viszonyok között (Boross Viktor 2010b)

- vertikális (FENT és LENT viszonyban),
- horizontális (BAL és JOBB viszonyban) jelennek meg a szavak;
- a KSZ értékel a polaritása alapján: negatív – semleges – pozitív. A 3 billentyű kiosztását a KSZ választhatja meg.
- A kifejezések véletlenszerűen jelennek meg, de az azonos típusok (a FENT/LENT, POZITÍV/NEGATÍV/SEMLEGES kombinációi; illetve BAL/JOBB POZITÍV/NEGATÍV/SEMLEGES kombinációi), azonos arányban fordulnak elő.

- **Hipotézisek** (Osgood 1980, Meier–Robinson 2004 és Boross 2010b):
 1. A pozitív kifejezések azonosítása helyzettől függetlenül átlagosan gyorsabb, mint a negatívaké.
 2. A pozitív kifejezések azonosítása gyorsabb, ha feljebb/jobbra helyezkednek el ($\rightarrow\leftarrow$ Boross 2010b: 456).
 3. A negatív kifejezések azonosítása gyorsabb, ha lent/balra helyezkednek el (vö. Boross 2010b: 456).
 4. A bal/jobbról irány kevésbé befolyásolja a felismerés gyorsaságát, mint a fent/lent.
 5. A semleges vagy bizonytalan kifejezések (főnevek) esetében a döntést a helyzet befolyásolja, tehát ha feljebb/jobbra helyezkednek el, akkor inkább pozitívnak, ha lent/balra helyezkednek el, akkor inkább negatívnak kategorizálják őket a kísérleti személyek (vö. Boross 2010, Boroditsky 2000, Casasanto–Boroditsky 2008).
 6. A pozitív és a negatív kifejezések azonosításában az azonos döntések aránya nagyobb lesz, mint a semlegesek esetén.

Összegzés

- Az antonímia alapvető jellegével nem áll összhangban a kutatására szánt figyelem.
- A poláris antonímiát az előadás úgy értelmezte, hogy a poláris viszony nyelvileg nemcsak értékviszonyként konceptualizálódik, hanem alapvetőbb feldolgozási szinten energiaviszonyként és téri viszonyként, vagy előtér-háttér viszonyban akár mindháromként.
- Az előadásban három, további kidolgozásra és megvalósításra váró kísérletterv bemutatása történt meg.

- Ezek a szemantikai orientáció megállapítására, a polaritás és a tériség összefüggésére, a pólusoknak az alternatív nyelvi megkonstruálásukkal való összefüggésére irányultak.
- Az előadásban nem volt mód részletezni a korpusznyelvészeti kutatási lehetőségeket, de azt érdemes zárásképpen kiemelni, hogy a korpusznyelvészeti módszereknek is feltétele a humán tényező: a poláris minősítés forrása a humán értékelő (pl. szótáríró), tesztelő, kísérleti személy (sok esetben csak 2-3 személy, lásd Dilts [ANEW], Turney–Littman 2002), csak ez után valósítható meg a szupervízió nélküli gépi tanulás.

Hivatkozások

Andor József 2011. *De durva ez a téma!* – Megfigyelések a melléknévi jelentés polaritásváltásáról. *Hungarológiai Évkönyv* XII/1: 33–42.

Andor József 2017. A lexikai fokozás polaritásváltásairól. In Geecső Tamás – Szabó Mihály (szerk.): *Az ellentét nyelvi és nonverbális kifejezésének lehetőségei*. Budapest–Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 11–17.

Boroditsky, Lera 2000. Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75: 1–28. DOI: 10.1016/S0010-0277(99)00073-6

Bolasco, Sergio – della Ratta-Rinaldi 2004. Experiments on semantic categorisation of text: analysis of positive and negative dimension. *JADT* (Journées Internationales d'Analyse Statistique des Données Textuelles) 7: 2002–210. <http://tinyurl.hu/TpDr/> (2018. 04. 22.)

Boross Viktor 2010a. TEST – TÉR – JELENTÉS 1. *Magyar Nyelvőr* 134 (1): 62–77.

Boross Viktor 2010b. TEST – TÉR – JELENTÉS 2. *Magyar Nyelvőr* 134 (3–4): 453–470.

Boucher, Jerry – **Osgood**, Charles E. 1969. The Pollyanna hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 8: 1–8.

- Casasanto, Daniel** 2017. Relationships between language and cognition. In Dancygier, Barbara (ed.): The Cambridge handbook of cognitive linguistics. Cambridge: Cambridge University Press. 19–37.
- Casasanto, Daniel – Boroditsky, Lera** 2008 Time in the mind: using space to think about time. *Cognition* 106: 579–593.
- Croft, William** 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In: Tsohatzidis, Savas L. (ed.): Foundations of speech act theory. Philosophical and linguistic perspectives. London, New York: Routledge. 460–477.
- Cruse, Alan D.** 1986. Lexical semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, Alan** 2015.³ Meaning in language: an introduction to semantics and pragmatics. New York: Oxford University Press.
- Dér Csilla Ilona** 2013. *Iszonyatosan/rettenetesen/örületesen jó! A fokozószók grammatikalizációjáról.* In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): Az interkulturális kommunikáció elmélete és gyakorlata. Budapest–Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó. 71–76.

Dilts, Philip 2010. Good nouns, bad nouns: what the corpus says and what native speakers think. In Gries, Stefan Th. – Wulff, Stefanie – Davies, Mark (eds.): Corpus-linguistic applications: current studies, new directions. Amsterdam: Rodopi. 103–117.

Gecső Tamás – **Szabó** Mihály (szerk.) 2017. Az ellentét nyelvi és nonverbális kifejezésének lehetőségei. Budapest–Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó.

Hunyadi László 1981. A nyelvi polaritás kifejezése a magyarban. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Imrényi, András 2012. Inversion in English and Hungarian: comparison from a cognitive perspective. In: Hart, Christopher (ed.): Online Proceedings of UK-CLA Meetings. Vol. 1. Hertfordshire: The UK Cognitive Linguistics Association. 209–228.

Imrényi András 2013. A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4. Budapest: Osiris Kiadó. 664–760

- Kicsi** Sándor András 2012. Előszó. In Temesi Viola (főszerk.): Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 5–9.
- Kövecses** Zoltán – **Benczes** Réka 2010. Kognitív nyelvészet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler** Nóra 2014. A nyelvi polaritás kifejezésének egy mintázata, avagy milyen a *félelmetesen jó*? Magyar Nyelvőr 138 (2): 129–139.
- Langacker**, Ronald W. 2008. Cognitive Grammar. A basic introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker**, Ronald W. 2012. Substrate, system, and expression: Aspects of the functional organization of English finite clauses. In: Brdar, Mario – Raffaelli, Ida – Žic Fuchs, Milena (eds.): Cognitive Linguistics between Universality and Variation. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 3–52.
- Langendonck**, Willy van 2007. Iconicity. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press. 394–418.
- Meier**, Brian P. – **Robinson**, Michael D. 2004. Why the sunny side if up: associations between affect and vertical position. Psychological Science 15: 243–7.

- Osgood**, Charles E. 1980. Lectures on language performance. New York–Heidelberg–Berlin: Springer-Verlag.
- Péter** Mihály 1991. A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Péter** Mihály 2005. Nyelv, stílus, költői beszéd. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Pléh** Csaba – **Lukács** Ágnes (szerk.) 2014. Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rohrer**, Tim 2007. Embodiment and experientialism. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford: Oxford University Press. 25–47.
- Székely** Gábor 2000. A lexikai fokozás általános kérdéseiről. Magyar Nyelv 96 (3): 296–310.
- Székely** Gábor 2007. Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szilágyi** N. Sándor 1996. Hogyan teremtsünk világot? Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Temesi** Viola (főszerk.) 2012. Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Tolcsvai Nagy** Gábor 2013. Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy** Gábor 2017. Bevezetés. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4. Budapest: Osiris Kiadó. 21–71.
- Traugott**, Elizabeth Closs 1995. Subjectification in grammaticalisation. In: Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.): Subjectivity and subjectification. Cambridge: Cambridge University Press. 31–52.
- Turney**, P. D. – **Littman** M. L. 2002. Unsupervised learning of semantic orientation from a hundred-billion-word corpus.
<https://arxiv.org/ftp/cs/papers/0212/0212012.pdf>
- H. Varga** Márta 2006. A magyar fosztó- és tagadóképző. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Vendler**, Zeno 1967. Linguistics in philosophy. Ithaca, New York: Cornell University Press. 175–85.
- Zlatev**, Jordan 1997. Situated embodiment: studies in spatial semantics. Stockholm: Gotab.

Köszönöm a figyelmet!